

Генеза та особливості періодизації (Лисяк-Рудницький, Шпорлюк) національно-культурного відродження в Україні.

Українське національно-культурне відродження, що охоплює період з кінця XVIII до початку ХХ століття, є фундаментальним процесом перетворення української етнічної спільноти на модерну політичну націю. Це була доба, коли, за словами Івана Франка, відбувалося "прорубування вікна в Європу" для української ідентичності. Генезу цього процесу та його періодизацію можна назвати складними науковими проблемами, оскільки рух розвивався паралельно у двох імперіях — Російській та Австрійській — з кардинально різними політичними та культурними умовами. Розуміння цієї генези та аналіз моделей, запропонованих такими видатними істориками, як Іван Лисяк-Рудницький та Роман Шпорлюк, дозволяє побачити внутрішню логіку цього складного шляху.

Частина 1. Генеза:

Початок українського відродження нерозривно пов'язаний із двома ключовими чинниками: залишками історичної пам'яті про козацьку державу та впливом загальноєвропейського руху Романтизму.

Після остаточної ліквідації Гетьманщини в 1764 та Запорізької Січі в 1775, колишня козацька старшина опинилася перед викликом. Аби зберегти свій соціальний статус в Російській імперії, їм необхідно було довести своє «дворянське» походження. Це змусило їх зануритися в родинні архіви та історичні документи. Цей, на перший погляд, прагматичний інтерес до минулого переріс у глибоке захоплення власною історією, що кристалізувалося у появі таких знакових праць, як анонімна «Історія русів». Цей твір, хоч і лояльний до імперії та царя, вперше чітко артикулював ідею окремішності, автономності та історичних прав України. Майже одночасно, в 1798 році, виходить друком «Енеїда» Івана Котляревського. Ця подія стала культурним вибухом. Вона довела, що народна, розмовна українська мова, яку раніше вважали «селянським наріччям», здатна бути мовою високої літератури.

На цей ґрунт ліг потужний ідеологічний імпульс європейського Романтизму. Як зазначається у відеоматеріалі «Загальна характеристика епохи Романтизму», Романтизм був революцією у свідомості, що прийшов на зміну Класицизму. Якщо Класицизм цінував універсальне та раціональне, то Романтизм проголосив культ унікального, народного та почуттєвого. Ідеї німецького філософа Йоганна Гердера про те, що кожна нація має унікальну «душу», яка живе в її мові та фольклорі, стали ідеологічним паливом для відродження. Його пророцтво: «Україна стане новою Грецією», надихнуло перше покоління «будителів» — вчених, поетів та етнографів, тобто таких творців як Цертелев, Максимович — збирати народні пісні, вивчати традиції та писати граматики. Таким чином, генеза відродження мала подвійний характер: «дворянський», або внутрішній політико-історичний, та «романтичний», тобто зовнішній загальноєвропейський культурно-етнографічний.

Частина 2. Проблема та моделі періодизації:

Головна складність у періодизації українського відродження полягає в його асинхронності. Те, що відбувалося на Наддніпрянщині в межах Російської імперії, кардинально відрізнялося від процесів у Галичині, Буковині та Закарпатті під владою Австрії. Як відомо, Російський уряд жорстоко придушував будь-які прояви автономності, кульмінацією чого стали Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. Натомість Австрійська імперія, особливо після революції 1848-1849 років, відомих як «Весна народів» надавала народам певні конституційні свободи, що дозволило українському руху розвиватися там значно вільніше. Для пояснення цієї складної динаміки історики запропонували дві ключові, але взаємодоповнюючі моделі.

Модель Івана Лисяка-Рудницького зосереджена на соціальному носії національної ідеї. Він аналізує, яка суспільна верства, тобто ХТО, була провідною силою руху на кожному етапі. Його періодизація виглядає так:

1. Дворянський, або шляхетський етап (кінець XVIII ст. – 1840-ві рр.): це етап генези, про який ми говорили. Провідна роль належить нашадкам козацької старшини. Інтерес до історії та етнографії має переважно культурницький, «антиварний» характер, без чітких політичних вимог.

2. Народницький, або різночинський етап (1840-ві – 1880-ті рр.): провідна роль переходить до нової світської інтелігенції, різночинців, та частково до «хлопоманів», спольщених шляхтичів, що поверталися до «народу». Центром руху стає Київ. Ключова подія — створення Кирило-Мефодіївського братства (1846–1847). Це була перша спроба сформулювати політичну програму, що поєднувала національне визволення, тобто ідею слов'янської федерації, із соціальними реформами, такі як скасування кріпацтва. Центральною фігурою етапу є Тарас Шевченко, який своїм «Кобзарем» (1840) перетворив романтичне захоплення народом на потужний політичний і соціальний заклик до боротьби. Пізніше цей етап втілився у діяльності «Громад», зосереджених на просвітництві, або «ходіння в народ».

3. Модерний, або політичний етап (з 1890-х рр. – 1914 р.): рух остаточно переходить від культурництва до політичної боротьби. Провідна роль належить професійним політикам та ідеологам. Цей етап характеризується створенням перших політичних партій, такі як Радикальна партія І. Франка в Галичині та Революційна українська партія (РУП) в Наддніпрянщині. Вперше чітко й відкрито лунає вимога повної політичної незалежності України. Тут можна відокремити таких діячів як Микола Міхновський, Юліан Бачинський, Іван Франко.

Модель Романа Шпорлюка, яка часто розглядається в поєднанні з концепцією чеського історика Мирослава Гроха, є функціональною. Вона аналізує не ХТО був носієм, а ЯКІ завдання рух вирішував на кожному етапі. Ця модель особливо корисна для порівняння розвитку в різних імперіях.

1. Фаза А (Академічна): етап «накопичення знань». Це «антиварна» фаза, коли вчені, поети, священики збирають фольклор, пишуть граматики, досліджують історію (наприклад, «Історія русів», збірки Максимовича, «Енеїда» Котляревського). Мета ще не політична — лише зафіксувати, що ця мова та історія існують.

2. Фаза В (Культурна): етап «пробудження». Група патріотів-«будителів» починає цілеспрямовано поширювати ці знання в маси. Вони створюють школи, товариства, видають газети, борються за права мови. В Україні це хрестоматійно ілюструється діяльністю «Руської трійці» в Галичині («Русалка Дністровая») та Кирило-Мефодіївського братства в Наддніпрянщині. Пізніше — це діяльність «Громад».

3. Фаза С (Політична): етап «масового руху». Національна свідомість охоплює широкі верстви населення, рух стає масовим і висуває чіткі політичні вимоги — від автономії до повної незалежності. Це етап створення політичних партій.

Порівняння цих моделей показує, що вони не суперечать, а ідеально доповнюють одна одну. Дворянський етап Лисяка-Рудницького виконував завдання Академічної фази Шпорлюка. Народницький етап відповідав Культурній фазі. А Модерний етап — це перехід до Політичної фази.

Частина 3. Синтез моделей та «Галицький феномен»:

Найцінніше в цих моделях — це те, як вони пояснюють асинхронність розвитку, особливо у світлі «Весни Народів». Ця хвиля революцій стала політичним каталізатором, але її вплив на українські землі був діаметрально протилежним. Революції 1848 року прокотилися всією Європою з двома гаслами:

- 1) Лібералізм (конституції, права, скасування кріпацтва)

2) Націоналізм (права для націй).

На жаль, «Весна народів» мала нульовий вплив на Наддніпрянщину, що на той час була в складі Російської імперії. Цар Микола I був «жандармом Європи». Він не просто придушив будь-які натяки в себе, але й послав армію придушувати революцію в Угорщині. Саме тому у Наддніпрянській Україні, Фаза А тривала довго (приблизно 1780-ті – 1840-ві роки). Переход до Фази В, наприклад Кирило-Мефодіївське братство, був миттєво розгромлений. Нова спроба у вигляді Громад 1860-х була так само придушена Валуєвським циркуляром та Емським указом. Через це, Культурна фаза була «законсервована» і не могла перейти в політичну фазу С аж до 1900-х років.

У Галичині, що на той час знаходилась в складу Австрійської імперії, розвиток був кардинально іншим. «Весна народів» мала колосальний вплив, адже Австрійська імперія, щоб побороти поляків та угорців, дозволила організуватися іншим народам, включно з українцями. Як зазначено у відеоматеріалі «„Весна Народів“ у Європі 1848», процеси тут були надзвичайно стислими. Фаза А, наприклад, «Русалка Дністровая» 1837 р. майже миттєво перейшла у Фазу В і, під час революції 1848 року, вибухнула Фазою С. Саме в 1848 році у Львові була створена **Головна Руська Рада** — перша українська легальна політична організація, яка захищала інтереси українців. Рада висунула чіткі вимоги: поділ Галичини на українську та польську частини, тобто вимога територіальної автономії, запровадження української мови в школах та уряді. Було засновано першу україномовну газету **«Зоря Галицька»**. І саме в ній пролунала історична заява: *«Ми, русини галицькі, належимо до великого руського (українського) народу, котрий одним говорить язиком...»*. Це була перша політична декларація соборності українців по обидва боки кордону. Галичани одразу прийняли національну символіку (синьо-жовтий прапор і герб із золотим левом).

Таким чином, Галичина пройшла шлях до політичної фази на понад 50 років раніше, ніж Наддніпрянщина. Коли в Російській імперії український рух був загнаний у підпілля Емським указом, центр ваги перемістився до Львова. Галичина стала «українським П'емонтом» — плацдармом, де могли вільно розвиватися українська наука, як Наукове товариство імені Шевченка на чолі з Грушевським, література та політична думка, яка потім поверталася на Наддніпрянщину і готовала ґрунт для Визвольних змагань 1917–1921 років.

Частина 4. Висновок:

Генеза українського відродження лежала у поєднанні історичної пам'яті старшини та загальноєвропейського романтичного культу «народу». Моделі періодизації Івана Лисяка-Рудницького за соціальним носієм та Романа Шпорлюка за функціональними етапами не суперечать, а доповнюють одна одну. Вони обидві близькуче демонструють, що український національний рух, незважаючи на жорстокі репресії в Російській імперії, розвивався за класичною європейською моделлю. А ключову роль у його переході від суто культурної до політичної фази відіграв «український П'емонт» — Галичина, де завдяки революції 1848 року національне відродження набуло політичного виміру.